

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНILI СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНЕ ДІЯННЯ У СТАНІ ОБМЕЖЕНОЇ ВІКОВОЇ ОСУДНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані обмеженої вікової осудності. Автор статті, розкриваючи суть обмеженої вікової осудності, вважає за необхідне застосовувати до відповідних неповнолітніх правопорушників заходи педагогічно-лікувального характеру як різновид кримінально-правових заходів безпеки.

Ключові слова: суб'єкт злочину, неповнолітня особа, обмежена вікова осудність, кримінально-правові заходи безпеки, педагогічно-лікувальні заходи.

The article is dedicated to the study of peculiarities of criminal influence on people, who have committed socially dangerous act in a state of their limited age conviction. The author of the article, revealing the essence of limited age convictions, states the necessity to apply measures of pedagogical and medical character to the relevant juvenile offenders as a separate kind of criminal-legal security measures.

Key words: subject of crime, minor, limited age conviction, criminal justice measures, pedagogical and medical measures.

Статья посвящена исследованию особенностей уголовно-правового воздействия на лиц, совершивших общественно опасное деяние в состоянии ограниченной возрастной вменяемости. Автор статьи, раскрывая суть ограниченной возрастной вменяемости, считает необходимым применять к соответствующим несовершеннолетним правонарушителям меры педагогически лечебного характера как разновидность уголовно-правовых мер безопасности.

Ключевые слова: субъект преступления, несовершеннолетний, ограниченная возрастная вменяемость, уголовно-правовые меры безопасности, педагогически лечебные мероприятия.

Вступ. Сучасний процес державотворення в Україні зумовлює значний інтерес до широкого кола питань, пов'язаних зі здійсненням кримінально-правового впливу на неповнолітніх, які створюють серйозну загрозу для суспільства в цілому. Кримінальна активність неповнолітніх обумовлюється, перш за все, специфічними особливостями їхньої психіки в аспектах емоційного, інтелектуального та соціального характеру (підвищеною емоційністю, нестійкістю характеру, відсутністю остаточно сформованих вольових якостей, інтенсивним інтелектуальним розвитком тощо), що породжує у них можливість переходу до орієнтації на власну систему моральних принципів. Як зазначає І.С. Самощенко: «Психическое – это область деятельности человеческого мозга: что не только пронизывает всю внешнюю

сторону дійсний чловека, направляя и руковода ею на всех этапах, но и предшествует ей» [1, с. 130].

З психічним станом тісно пов'язане питання про правові наслідки вчиненого особою суспільно небезпечного діяння, що забороняється законом про кримінальну відповідальність. Тому говорити те, що такий стан особи не впливає на факт злочину, його характер, обставини тощо недоцільно.

Виклад основного матеріалу. Згідно ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу України (далі – КК України) суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [2, ч. 1 ст. 18]. Тобто загальними рисами, яким повинен відповідати суб'єкт злочину є: фізична особа, осудна особа та наявність відповідного віку. І вони є обов'язковими та вичерпними. А це означає, що у разі вчинення особою, яка володіє всіма необхідними рисами суб'єкта злочину, суспільно небезпечного діяння, визначеного Особливою частиною КК України як злочинне, не виникає фактично жодних проблем при вирішенні питання притягнення її до кримінальної відповідальності та призначення відповідного виду і розміру покарання. Адже все це врегульовано на законодавчому рівні чинним законом України про кримінальну відповідальність.

Але на сьогодні все частіше трапляються випадки, коли суспільно небезпечні діяння вчинюються особами, які формально досягли віку, з якого за КК України може наставати кримінальна відповідальність, але через невідповідність свого психофізіологічного розвитку віковій групі частково не усвідомлюють значення вчинюваних ними дій (стан обмеженої вікової осудності). Як показали результати досліджень, проведених науковцями у галузі педагогіки, підлітки 12-14 років, які відстають у своєму психофізіологічному розвитку, за рівнем деяких соціально-етичних знань нерідко є на рівні знань 3-4-річних дітей [3, с. 9].

Не зважаючи на те, що Україна є державою, яка прямує у міжнародну спільноту та покладає в основу своєї діяльності забезпечення прав і свобод людини і громадянина, суттєвим недоліком нашого законодавця є те, що у чинному КК України, на відміну від кримінального законодавства окремих зарубіжних держав, не передбачено жодної норми, яка б оперувала поняттями «обмежена вікова осудність», «вікова неосудність».

Тоді виникає ряд запитань – як бути з особами, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані обмеженої вікової осудності? Чи не залишаються вони поза дією закону України про кримінальну відповідальність, оскільки чинним КК України дане питання абсолютно не врегульовано?

Варто зазначити, що проблема обмеженої вікової осудності та проблема притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у зазначеному вище стані, є багатовіковою. Зокрема, теоретичним та практичним питанням обмеженої вікової осудності приділялась і приділяється належна увага не тільки в юридичній літературі, а й в галузі медицини. Так, їм присвячено праці Л. А. Андреевої, В. М. Бурдіна, Т. О. Гончара, Н. С. Лейкіної, І. А. Невського, В. С. Орлова, Н. А. Орловської, Л. М. Палюх, С.М. Шишкова, О. О. Ямкової тощо. Однак з'ясування питання про кримінально-правовий вплив на осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані обмеженої вікової осудності, досі залишається до кінця не вирішеним, оскільки серед учених немає однозначної відповіді на питання про те, які заходи доцільно застосовувати до таких осіб, та в яких установах повинні реалізовуватися відповідні заходи.

Так, фахівці відзначають, що формування психіки у т. зв. перехідному віці відрізняється значними особливостями і нерідко відбувається з відхиленнями від загальної закономірності, коли особа, яка формально досягла віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність, але ще не досягла необхідного ступеня інтелектуального і вольового розвитку. На їх думку, відмінності у ступені соціальної зрілості підлітків можуть бути обумовлені різними факторами – індивідуальними особливостями біологічного розвитку організму, органічними ураженнями кори головного мозку, соціальною або педагогічною занедбаністю тощо [4, с. 28]. При цьому домінуючим фактором ступеня виразності деформування соціальних установок у неповнолітнього відіграють все ж таки дефекти сімейного виховання, оскільки виховний вплив сім'ї є необхідною умовою успішного розвитку особистості, а також прогалини у навчально-виховній роботі дитячого садку чи школи. Саме під впливом сімейного виховання, виховання в садочку, а потім і в школі у дитини формуються людські якості, в результаті чого вона становиться повноцінним членом суспільства. З цього приводу В. М. Поліщук пише: «Підлітковий вік – це період формування моральних понять, принципів, уявлень, переконань, якими особистість починає користуватися у власному житті». Саме в цей період «... невідповідність психічного і біологічного розвитку, ... можуть викликати афективні стани, хворобливі реакції на зауваження ...» [5, с. с. 104, 105].

Отже, які заходи кримінально-правового характеру доцільно застосовувати до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані обмеженої вікової осудності? Адже це фактично «хвора» особа, яка потребує психо-педагогічної та фізіологічної корекції. Примусові заходи медичного характеру, відповідно до

чинного законодавства України, застосовувати до відповідної особи суд не вправі, оскільки будь-яке психічне захворювання у неї відсутнє.

Вчені, які досліджували проблему обмеженої вікової осудності та частково торкалися питання заходів, які доцільно застосовувати до осіб, у яких психічний розвиток відстає від фізіологічного, також по різному трактують свої ідеї. Так, Л.А. Андреева та А.П. Чугаєв пропонують не притягувати неповнолітніх, які відстають у психофізіологічному розвитку, до кримінальної відповідальності на тій підставі, що в їхніх діяннях немає вини, а отже, і складу злочину [6, с. 143; 7, с. 56].

Практично аналогічної думки дотримуються й Н.С. Лейкіна, В.С. Орлов, Н.А. Орловська, В.М. Бурдін, Л.М. Палюх та інші, які вважають, що коли затримка у розвитку неповнолітнього є настільки великою, що позбавляє особу здатності усвідомлювати свою поведінку або керувати нею, то в такому разі доцільно говорити про недоумство або хворобливий стан психіки і розглядати його як неосудність; в інших випадках це повинно бути враховано як обставина, що пом'якшує відповідальність [8, с. с. 45, 46; 9, с. с. 15; 10, с. с. 3, 14; 11, с. 64; 12, с. 207].

У зв'язку з викладеними проблемними аспектами питання кримінальної відповідальності осіб, чий психофізіологічний розвиток не відповідає належним «нормативам», потребують подальшого дослідження та чіткої правової регламентації заходи, які варто у такому разі застосовувати до неповнолітніх-правопорушників. Так, Т.О. Гончар пропонує передбачити у чинному Кримінально-виконавчому кодексі України спеціальні виховні колонії (установи) для обмежено осудних неповнолітніх з обов'язковою наявністю у них педагогів-реабілітологів та інших фахівців [13, с. с. 5, 16].

Л.М. Палюх вважає за доцільне ввести у КК України положення про обмежену вікову осудність, що надасть суду змогу звільняти відповідну особу від кримінальної відповідальності, в тому числі із застосуванням до неї примусових заходів виховного характеру. У зв'язку із цим, на думку ученої, доцільно було б розширити перелік примусових заходів виховного характеру, який визначено у кримінальному законі і доповнити його заходами, що за своєю сутністю є психолого-педагогічними, які б застосовувалися до неповнолітніх з відставанням у психічному розвитку, що не пов'язане з психічним розладом [12, с. с. 207, 208].

О.О. Ямкова, навпаки, зазначає, що коли через відставання в розвитку неповнолітній не розуміє значення своїх дій, то до нього не можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру навіть у вигляді соціального захисту [14, с. 90].

З.Я. Астеміров, пропонуючи ввести у кримінальне законодавство інститут обмеженої вікової осудності, зазначав те, що обмежена осудність, яка зумовлена наявністю відставання неповнолітнього у психічному розвитку, і є проміжним ступенем між нормальним психічним станом і станом психічної хвороби, не виключаючи кримінальної відповідальності, має обов'язково пом'якшувати покарання і в необхідних випадках – застосування примусових заходів виховного характеру (окремо чи паралельно з покаранням) [15, с. 38].

Враховуючи те, що кожна представлена ідея з позиціями таких учених повною мірою погодитися все ж таки складно, оскільки, як доречно з цього приводу зазначає Н. А. Орловська, неприйнятним є застосування однакових заходів кримінально-правового характеру (у т. ч. й примусових заходів виховного характеру) до неповнолітніх осіб з різним статусом [16, с. 233] – як до тих, які характеризуються специфічним світосприйняттям у зв'язку з наявністю у них відставання у психічному розвитку, не пов'язаного з психічним захворюванням, так і до тих, у яких таке відставання не констатовано.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки з усього вище наведеного та акцентуючи увагу на вікові і психічні особливості неповнолітніх осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, слушною є думка Н. С. Манової та Н. І. Фелінської про необхідність створення спеціальних установ для психічно незрілих (інфантильних) неповнолітніх і психоневротиків з груп так званих «межових станів», які потребують спеціального режиму, за якого перевиховання поєднувалося би з деякими лікувальними заходами [17, с. 18; 17, с. 118]. Виокремлені заходи слід називати педагогічно-лікувальними та включати в систему кримінально-правових заходів безпеки, адже їх реалізація здійснюється шляхом комплексного професійного впливу спеціалістів (педагогів, психологів і медиків) на відповідних осіб і спрямована на їх психо-педагогічну та фізіологічну корекцію, тобто усунення у них так званого «небезпечного стану», у якому вони перебувають, і досягнення таким чином цілей кримінально-правової політики України та реалізацію тих завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Самощенко И. С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. Москва : Юридическая литература, 1963. 285 с.
2. Кримінальний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25. Ст. 131.

3. Невский И. А. «Трудное» детство, его причины, признаки и формы проявления. *Вопросы изучения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних*. Москва, 1970. Ч. 1. С. 5–17.
4. Шишков С. Правомерен ли вопрос экспертам о соответствии несовершеннолетнего обвиняемого своему календарному возрасту? *Законность*. 1999. № 9. С. 27–30.
5. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Суми : Університетська книга. 2008. 239 с.
6. Андреева Л. А., Волженкин Б. В. Рецензія на кн. Н. С. Лейкиной «Личность преступника и уголовная ответственность». *Правоведение*. 1969. № 3. С. 142–144.
7. Чугаев А. П. Индивидуализация ответственности за преступления и ее особенности по делам несовершеннолетних : учеб. пособ. Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1979. 96 с.
8. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность монография. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. 128 с.
9. Орлов В. С. Ответственность несовершеннолетних по советскому уголовному праву : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1969. 30 с.
10. Орловська Н. А. Осудність та її види (Порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 20 с.
11. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. 240 с.
12. Палюх Л. Щодо питання про модель інститутів вікової неосудності, обмеженої вікової осудності у кримінальному законодавстві України. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2008, Вип. 47. С. 202–211.
13. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 20 с.
14. Ямкова О. О. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 15. С. 85–92.
15. Астемиров З. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. Теоретическое введение в изучение спецкурса : учеб. пособ. ; под ред. Н. А. Стручкова. Москва : Изд-во ВШ МВД СССР, 1966. 124 с.
16. Орловська Н. А. До питання про вікову осудність у кримінальному процесуальному кодексі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 5. С. 232–235.
17. Манова Н. С. Особенности предмета доказывания по делам несовершеннолетних : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 1988. 20 с.
18. Фелинская Н. И. О роли биологических и социальных факторов в формировании личности несовершеннолетнего правонарушителя. *Вопросы изучения детей с отклонениями в поведении* : материалы к конференции / редкол.: Й. А. Невский, А. В. Ведерников, Н. И. Фелинская ; отв. ред. Й. А. Невский. Москва, 1968. С. 107–118.